

UOT-811.11-112

Səhifə: 88-91

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2026.1.88>

Nigar Həbibullayeva
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
E-mail: nigar.habibullayeva@atmu.edu.az
ORCID iD: 0009-0006-9692-185X

BEYNƏLXALQ ELM VƏ MEDIADA İNGİLİS DİLİNİN HEGEMONLUĞU

XÜLASƏ

Məqalədə ingilis dilinin qlobal ünsiyyət, akademik araşdırma və media istehsalının formalaşmasında necə dominant dilə çevrildiyi tədqiq olunmuşdur. Bu dil üstünlüyünə töhfə verən tarixi, iqtisadi və texnoloji amillər vurğulanır və onun biliklərin yayılmasına və mədəni müxtəlifliyə təsirləri araşdırılır. İngilis dili qlobal mübadilə və əməkdaşlığı asanlaşdırsa da, ingilis dilində danışmayan alimləri mədəniyyətləri də kənara qoyur. Belə nəticəyə gəlinir ki, linqvistik əlçatanlığın çoxdilli daxilolma ilə balanslaşdırılması qlobal elm və mediada daha fəal iştirakı üçün vacibdir.

Acar sözlər: qlobal dil, diskurs, hegemonluq, beynəlxalq elm, media.

Giriş: İngilis dili elmin və medianın əsas qlobal dilinə çevrilərək, sərhədlər arasında sürətli ünsiyyət və bilik mübadiləsini təmin edir. Bununla belə, onun üstünlüyü dərin bərabərsizliklər yaradır, yerli və yüksək səviyyəli nətiqlərə üstünlük verir və digər dil icmalarını marginallaşdırır. İngilis dilinin hegemonluğunun tarixi inkişafını, onun akademiya və mediada qorunub saxlanması mexanizmlərini və epistemik ədalət, dil müxtəlifliyi və mədəni identiklik üçün təsirlər yaradır. XXI əsrdə ingilis dili elmi tədqiqatların, ali təhsilin və kütləvi ünsiyyətin dominant qlobal dili kimi mövqeyini möhkəmləndirdi. Bu, əksər beynəlxalq jurnalların, konfransların və media orqanlarının əsas dilidir və müxtəlif dil mənşəli tədqiqatçılara və auditoriyaya səmərəli ünsiyyət qurmağa imkan verən lingua franca rolunu oynayır. Bununla belə, alimlər bu hökmranlığın xeyirxah linqvistik təkamül və ya linqvistik imperializmin bir formasını təşkil edib-etmədiyini getdikcə daha çox şübhə altına alırlar [4]. Əsas narahatlıq təkcə ingilis dilinin geniş yayılması deyil, onun üstünlüyünün qanuni bilik sayılanları, ona kimin çıxışı olduğunu və onun qlobal miqyasda necə yayılmasını formalaşdırır.

İngilis hegemonluğu tarixi, siyasi və iqtisadi qüvvələrin - Britaniya İmperiyasının mirası, ABŞ-ın müharibədən sonrakı təsiri və elm və texnologiyanın qloballaşmasının birləşməsindən yarandı. Bu məqalədə bu qüvvələrin beynəlxalq ünsiyyətin linqvistik nizamını necə formalaşdırdığı araşdırılır, xüsusən də elmi nəşrlərdə və qlobal mediada.

İngilis dilinin qlobal dil kimi yüksəlişini Britaniya müstəmləkəçiliyinin tarixi yayılmasından və 20-ci əsrdə ABŞ-ın geosiyasi gücündən ayırmaq olmaz. Britaniya imperiyasının təsiri bütün qitələrə yayıldıqca, ingilis dili bir çox bölgələrdə inzibati və təhsil dili kimi möhkəmləndi. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra ABŞ-ın elm, texnologiya və əyləncə sahəsindəki yüksəlişi ingilis dilinin qlobal nüfuzunu daha da gücləndirdi [5, s.65]. Empirik məlumatlar ingilis dilinin elmi nəşrdə qeyri-adi üstünlüyünü vurğulayır. Beynəlxalq jurnal və konfransların əksəriyyəti ingilis dilində fəaliyyət göstərir; Hesablamalar indeksləşmiş elmi məqalələrin 80%-dən çoxunun ingilis dilində nəşr olunduğunu göstərir [8, s.45]. Bu linqvistik konsentrasiya özünü gücləndirən bir dövr yaratdı: görünürlük, prestij və sitat göstəriciləri daha çox təqdimat və maliyyə cəlb edən ingilisdilli nəşrlərdə cəmləşibdir.

Konsentrasiya müəyyən üstünlüklər təklif edir - o, tərcümə maneələrini minimuma endirərək, sərhədlər arasında sürətlə yayılmağa və əməkdaşlığa imkan verir. Bununla belə, bu üstünlüklər baha başa gəlir. Qeyri-ana dili ingiliscə danışan alimlər tez-tez əhəmiyyətli maneələrlə üzləşirlər: redaktə üçün əlavə vaxt və maliyyə resursları, dil problemlərinə görə daha yüksək imtina nisbətləri və yüksək səviyyəli jurnallarda daha az təmsilçilik [8, s. 72].

Media sənayesi əyləncə, xəbərlər və rəqəmsal platformalar vasitəsilə ingilis dilinin qlobal təsirini gücləndirir. İngilisdilli məzmun beynəlxalq film, televiziya və onlayn yayım bazarlarında üstünlük təşkil edir. BBC, CNN və Reuters kimi əsas agentliklər hadisələrin dünya miqyasında necə şərh edildiyini formalaşdırmaqla qlobal xəbər povestləri üçün ton təyin edir. Netflix, YouTube kimi yayım platformaları ingilis dilində məzmunla üstünlük verməklə və ya ingilisdilli auditoriya üçün subtitrlərlə ingilis dilinin mədəni mərkəzliyini daha da gücləndirir.

T.van Deyk “güc” anlayışından bəhs edərkən əsərlərində “nəzarət” sözündən istifadə etməyə üstünlük vermişdir. O, nəzarətin bir neçə formasını qeyd etmişdir. Onun fikrincə, nəzarət təkcə ictimai təcrübə kimi diskursa münasibətdə deyil, həm də idarə olunanların şüuruna münasibətdə — yəni onların biliyi, fikirləri, münasibətləri, ideologiyası və s. Müvafiq olaraq qeyd etmək olar ki, diskursa nəzarət etməklə insanların şüurunu, yəni biliyini, ideologiyasını, norma və dəyərlərini idarə etmək mümkündür [9,s.38].

N.Ferkloufun tərifinə görə, ideologiya güc, hökmranlıq, istismar kimi anlayışların formalaşmasına və yaradılmasına mühüm töhfə verən qlobal aspektlərin təmsilidir. Mətn təhlili ideoloji təhlil və tənqidin mühüm aspektlərindən biridir [3,s.27].

İdeologiya Amerika diskursunda üstünlük təşkil edir və buna görə də diskurs iştirakçıları ilk növbədə müvafiq diskurs növünün daşdığı ideoloji yükü nəzərə alırlar. Diskurs biliyin formalaşması və onun cəmiyyət daxilində dövriyyəsinin davam edən prosesidir. Diskurs mətnlərdə, söhbətlərdə və ya müzakirələrdə görünə və ya eşidilə bilər. Söhbət düşüncələrimiz daxilində sakitcə öz işini davam etdirir; fərdi şəkildə istifadə edildikdə belə, cəmiyyətin sosial həyatının ayrılmaz hissəsi olaraq qalır. Biz diskursdan həm sosial dünya haqqında təsəvvürümüzü formalaşdırmaq, həm də fərdləri cəmiyyətlə əlaqələndirmək üçün istifadə edirik. Diskurs, ümumiyyətlə, həm nəzəri anlayışa, həm də onun daxilindəki konkret anlayışa aid olan termdir. Diskurs sosial istifadədə olan dildir. Diskurs təhlili linqvistik təhlildən onunla fərqlənir ki, o, onların necə formalaşmasından daha çox “ifadə və ifadələrin” nədən ibarət olduğuna diqqət yetirir. Diskurs müxtəlif sosial şərtlərlə formalaşır və müəyyən edilir.

Gücün müəyyən etdiyi şərtlər altında diskurs vasitəsilə şəxslərarası ünsiyyətdə güc müzakirə edilir, manipulyasiya edilir, ifadə edilir, rədd edilir və mübahisələndirilir. N.Ferkloun fikrincə, diskursun arxasında duran qüvvə ilə diskursdakı güc, yəni status və rolu müəyyən edən, tərcüməçinin diskursunu və şərh strategiyasını yönləndirən gizli güc arasında fərq vardır [3, s.42]. Mediada və siyasətdə həm kooperativ, həm korporativ, həm də iyerarxik şəbəkələr tərəfindən tənzimlənən institusional və iş yerindəki diskursların çoxsaylı tədqiqatları bu hüququn necə həyata keçirildiyini və institutların diskurs formalarını necə mənimsədiyini və inhisara aldığını, bununla da məhdud olan mallara, məhsullara, xidmətlərə və qərar qəbuletmə imkanlarına çıxışı olan “gizli” imtiyazlı insanlar qrupu, fərdlər yaratdığını nümayiş etdirmişdir. Dominant qrupların gücünün əsasını təşkil edən resurslar arasında ictimai diskursa çıxış getdikcə daha vacib amilə çevrilir, çünki o, ictimai rəyə nəzarət mexanizmlərinə çıxış imkanı verir. Müasir cəmiyyətlərdə nitqə çıxış razılığın əldə edilməsinin əsas şərti və deməli, dominantlığın həyata keçirilməsinin ən effektiv yoludur [2]. Qrup sosial təmsilləri (biliklər, münasibətlər) ideoloji cəhətdən təşkil edilə bilər.

İdeologiya, tərifinə görə, ümumi və mücərrəddir(abstrakt), çünki onun müxtəlif sosial sahələrdəki müxtəlif sosial vəziyyətlərlə əlaqə qurma qabiliyyəti çox vacibdir. Alimlər ingilis dilinin yayılmasına neytral qlobal lingua franca, yoxsa linqvistik imperializmin bir forması kimi baxılmalı olduğuna dair fikir ayrılığı qalır. Keçmiş mövqeyin tərəfdarları iddia edirlər ki, ingilis dilinin üstünlüyü əsasən pragmatikdir: elm, diplomatiya və biznes sahəsində əməkdaşlığı asanlaşdıran ortaq kod [6, s.55]. Əksinə, R.Phillipson və Pennycook kimi tənqidi dilçilər ingilis hegemonluğunun qlobal bərabərsizlikləri davam etdirdiyini iddia edirlər. Onlar iddia edirlər ki,

lingvistik imperializm Qərbin hökmranlığını gücləndirən təhsil sistemləri, nəşriyyat strukturları və mədəniyyət sənayeləri vasitəsilə fəaliyyət göstərir. [4, 5, s.427]

Beynəlxalq elm və mediada ingilis dilinin hegemonluğu həm ünsiyyət gücünü, həm də qloballaşmanın bərabərsizliklərini əks etdirir. İngilis dili xalqlar arasında həyati körpü rolunu oynasa da, onun qeyri-bərabər üstünlüyü digər səsləri kənara qoyur və qlobal bilik sistemlərini qeyri-bərabər şəkildə yenidən formalaşdırır. Bu asimmetriyanın tanınması islahatlara doğru ilk addımdır. Məqsəd ingilis dilini azaltmaq yox, onu demokratikləşdirmək olmalıdır - qlobal ünsiyyətin dil ədaləti və mədəni müxtəliflik hesabına baş verməməsini təmin etmək.

İqtidar təkcə diskursda “içində” və ya “vasitəsilə” həyata keçirilmir, həm də diskursdan “kənarda” qüvvə kimi mövcuddur. Bu mənada diskurs və güc arasındakı əlaqə bir sinfin, qrupun və ya qurumun gücünün bilavasitə təzahürü kimi təzahür edir və həm də onların iştirakçılarının mövqeyindən və ya statusundan asılıdır. Diskursda hakimiyyətin həyata keçirilməsi üsullarını təhlil edək:

1. Fəaliyyətə birbaşa nəzarət diskursun təsiri ilə, məsələn, təhdidlər, qanunlar, əmrlər, qaydalar, göstərişlər və məsləhət və tövsiyələr kimi daha az birbaşa formalar vasitəsilə əldə edilir.

2. Reklam və təbliğat kimi inandırıcı diskursiv formalar da alıcının hərəkətlərinə birbaşa təsir etmək məqsədi daşıyır. Onların gücü iqtisadi və maliyyə resurslarına əsaslanır və kütləvi informasiya vasitələrinə çıxış və tamaşaçıların diqqətini cəlb etməklə həyata keçirilir.

3. Məcburi nitq formaları ilə yanaşı, nəzərdə tutulan hərəkətlərə təsir mümkün hadisələrin, vəziyyətlərin və hərəkətlərin təsviri ilə, məsələn, proqnozlar, planlar, ssenarilər, proqramlar və xəbərdarlıqlar şəklində həyata keçirilə bilər ki, bu da çox vaxt müxtəlif növ məsləhətlərlə birləşdirilir. Bu zaman güc qrupları peşəkarlardır (“ekspertlər”) və güc bilik və texnologiyanın idarə edilməsində ifadə olunur.

4. Romanlar və ya filmlər kimi məşhur və təsirli mətnlərin və ya əsərlərin müxtəlif növləri gələcək hərəkətlərin arzuolunan və ya arzuolunmaz xarakterini təsvir edə bilər və dramatik və ya emosional təsvir ritorikasından istifadə edə bilər. Bu diskurs sinfinin fərqli xüsusiyyəti mediada təkcə cari hadisələri və onların mümkün nəticələrini təsvir etmir, həm də siyasi, iqtisadi, hərbi və sosial güc qruplarının hərəkətlərini əhəmiyyətli dərəcədə qiymətləndirən və fikirlərini ifadə edən xəbərlərdir.

Gücün əsas ilk növbədə bu üsul vasitəsilə inkişaf etdirilir, geniş auditoriya kimin hakimiyyətdə olduğunu və nə istədiklərini öyrənir [10, s. 45].

Bu, həm hakimiyyətin ideoloji əsasının, həm də müxtəlif müqavimət formalarının mövcudluğunun əsas şərtidir. Bu tipologiyadan belə çıxır ki, hakimiyyətin diskursiv həyata keçirilməsi ilk növbədə inandırıcı xarakter daşıyır. Güclü qruplar və institutlar nadir hallarda daha az güclü qrupların nə etməli olduğunu diktə etməyə məcbur olurlar, baxmayaraq ki, bu cür direktivlər dövlət idarəçiliyində olduğu kimi başqalarının idarə olunmasında da həlledici rol oynaya bilər. Onlar iqtisadi, siyasi, sosial və əxlaqi arqumentlərdən istifadə etməklə və müvafiq məlumatlara nəzarət etməklə inandırılırlar. Bu baxımdan, informasiya güc elitasının maraqlarına uyğun təqdim olunmaqla və ya onların maraqları ilə ziddiyyət təşkil edirsə, məhdudlaşdırılmaqla subyektivləşə bilər. Bu məqsədlərə ritorik və ya bədii ifadə vasitələri ilə nail olmaq olar.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Canagarajah, S.A. Resisting linguistic Imperialism in English Teaching/S.A. Canagarajah. – Oxford: Oxford University Press, – UK. – 1999. – 216 p.
2. Crystal, D. English as a Global Language / D.Crystal. – USA: Cambridge University Press – 2012. – 224 p.
3. Fairclough, N. Language and Power / N.Fairclough. – New York, USA: Routledge, – 2013. p. 225
4. Pennycook, A. Global Englishes and transcultural flows / A.Pennycook – London: by Routledge, – 2007. – 183 p.

5. Phillipson, R. Linguistic imperialism / R.Philipson. – Oxford: Oxford University Press, – 2002. – 427 p
6. Preston, D. Linguistic profiling: The linguistic point of view, Language allegiances and bilingualism in the US / D.Preston. – USA: John Benjamins, – 2003. –79 p.
7. Seidlhofer, B. ELF: English in a global context / B.Seidlhofer. – Abingdon and New York: Routledge, – 2016. – 170 p.
8. Seidlhofer, B. English as a Lingua Franca in European Multilingualism, Exploring the dynamics of multilingualism/ B.Seidlhofer. – Amsterdam: John Benjamins, – 2013. – 406 p.
9. Talbot, M. Media discourse: Representation and Interaction / M.Talbot. – Edinburgh: Edinburgh University Press , – 2007. –208 p.
10. Teun, A. Dijk. Discourse and Context. A socio-cognitive approach / Teun, A. Dijk. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2008. – 267 p.
11. Teun, A. Dijk. A Paradigm for Cognition/ Teun, A. Dijk, W.Kintsch. – Cambridge: Cambridge University Press, – 1998. – 459 p.

Nigar Habibullayeva

The hegemony of the english language in international science and media

Summary

The article 'The Hegemony of the English Language in International Science and Media' explores how English has become the dominant language shaping global communication, academic research, and media production. It highlights the historical, economic, and technological factors that contributed to this linguistic dominance and examines its effects on knowledge dissemination and cultural diversity. While English facilitates global exchange and collaboration, it also marginalizes non-English-speaking scholars and cultures. The paper concludes that balancing linguistic accessibility with multilingual inclusion is essential for more equitable participation in global science and media.

Key words: *global language, discourse, hegemony, international science, media.*

Нигяр Габидуллаева

Гегемония английского языка в международной науке и СМИ

Резюме

В статье «Гегемония английского языка в международной науке и СМИ» рассматривается, как английский язык стал доминирующим языком, определяющим глобальную коммуникацию, академические исследования и медиа. В статье рассматриваются исторические, экономические и технологические факторы, способствовавшие этому языковому доминированию, а также изучается его влияние на распространение знаний и культурное разнообразие. Хотя английский язык способствует глобальному обмену и сотрудничеству, он также маргинализирует учёных и культуры, не говорящие по-английски. В статье делается вывод о том, что баланс между языковой доступностью и многоязычной инклюзивностью имеет решающее значение для более равноправного участия в глобальной науке и СМИ.

Ключевые слова: *глобальный язык, дискурс, гегемония, международная наука, СМИ.*

Çapa tövsiyə edən: *Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti*

Rəyçilər: *fil.e.d. Lalə Qurbanova*
fil.üz.f.d. Sevinc Şükürova